

IN LEGĂTURĂ CU O LUCRARE INEDITĂ ATRIBUITĂ LUI DIMITRIE CANTEMIR

de dr. ALEXANDRU ANDRONIC

În vara anului 1976, cercetătorul sovietic Gheorghe Bogaci, devenit profesor universitar la Irkutsk, îmi semnala, într-o scrisoare, descoperirea în Biblioteca științifică din acel oraș a unui manuscris avînd următorul titlu: *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu istoriile lor pre scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dinlîi pînă la cel de acum la împărăție*.

Odată cu știrea respectivă primeam — în extras — o pagină de ziar, conținînd articolul: *Din filele vremii. Dimitrie Cantemir — inedit*, redactat de Gh. Bogaci la Irkutsk și tipărit la Chișinău¹.

În articolul respectiv, încheiat cu precizarea că autorul, împreună cu istoricul I. Mohov, de la Chișinău, vor tipări o ediție facsimilată, cu text transcris și tradus în limba rusă, se făcea prezentarea sumară a conținutului lucrării descoperite.

Astfel, după prefața lucrării, redată în întregime, Gh. Bogaci precizează că opera atribuită lui D. Cantemir conține 27 capitole în care sînt înșirate cronologic domniile sultanilor, începînd cu Otoman I și pînă la Ahmet al III-lea, adică de la 1302 și pînă în anul declarării războiului turco-rus, adică 1710.

Manuscrisul (cota Oss III, 5853), cuprinzînd 10 foi, format mare, se înfățișează sub forma unui text scris frumos, într-o caligrafie proprie sec. al XVIII-lea, dovedind o grijă deosebită ca și cum ar fi fost pregătit special pentru tipar. Are și o anexă, și anume o foaie, conținînd portretele celor 27 de sultani.

Manuscrisul în forma aceasta a ajuns, datorită unor împrejurări încă neelucidate, în Polonia, după cum pare să o indice mențiunea în limba polonă de pe o foaie care precede textul propriu-zis, și care în traducere românească sună astfel: „Descrierea a 27 împărați turci pînă în anul 1710, cu figuri, în limba moldovenească cu litere moldovenești“. Ultima parte a însemnării ne dovedește că posesorul din Polonia al manuscrisului în cauză știa că lucrarea provine din Moldova și că este scrisă în limba română cu alfabet chirilic, lucru obișnuit la acea vreme în țările române.

Pe o fâșie de hirtie aplicată, cu text dactilografiat, este arătat drept autor al lucrării respective CANTEMIR, iar Gh. Bogaci exclamă: „Desigur — DIMITRIE!“.

Lucrarea, afirmă Gh. Bogaci, este o traducere după un original scris în limba latină, probabil al lui Dimitrie Cantemir. Însă cercetătorul sovietic adaogă imediat că „nici scrisul, nici limba“ manuscrisului în cauză nu sînt ale lui Dimitrie Cantemir. „În schimb, — subliniază scrupulosul cercetător —, ideile din aces text și tendința generală a lucrării este proprie marelui învățat“. În continuare, Gh. Bogaci, intituînd manuscrisul descoperit *Istoriile împăraților turcești pre scurt*, prezintă în paralel cîteva exemple din această lucrare manuscrisă și din *Istoria Imperiului otoman*.

Din compararea ambelor texte Gh. Bogaci desprinde următoarele caractere comune ale ambelor scrieri:

¹ Vezi „Moldova socialistă“, nr. 188 (13.185) din 13 august 1976. Menționăm că manuscrisul în cauză a fost semnalat și discutat încă din 1932, fără a fi atribuit lui Dimitrie Cantemir (vezi „Revista istorică română“, vol. IV și V—VI cu articolele lui Gh. Dufinehevici și V. Papacostea).

— a) Folosirea de către turci la maximum a discordiei dintre creștini ;
 — b) Nesinceritatea turcilor și încălcarea fără scrupule a tratatelor, uitând ușor jurămintele prestate la încheierea acestora ;
 — c) Ferocitatea și sălbăcia sultanilor, care — după cum se știe — au îngrozit Europa.

În plus, manuscrisul se vedește a fi opera unui erudit în adevăratul înțeles al cuvântului, conținând o bogată informație documentară, care la acea vreme nu putea aparține decît lui Dimitrie Cantemir, care scrisese despre turci două cărți foarte importante : *Istoria Imperiului otoman și Sistema religiei mahomedane*.

Apelul la informația documentară certă rezultă din textul lucrării, în care autorul, narind unele evenimente din trecut, face observații în genul acestora : „cum scriu pentru...” cînd se referă la un anumit sultan, sau „...după cum zic alții...”, cînd este vorba de prezentarea unor date sau cifre exacte, ceea ce denotă o certă scrupulozitate în folosirea datelor. Se iace remarcată și obiectivitatea autorului, atunci cînd nu este sigur de sursa documentară folosită, afirmînd, de pildă, despre sultanul Mahomed al III-lea că „...după unii...” ar fi murit ciumat, „...iar alții” spun că ar fi murit otrăvit.

Deosebit de concludentă este însă remarca cercetătorului Gh. Bogaci că textul nu mai prezintă aceeași scrupuloasă atitudine față de izvoarele vremii, scrise sau orale, în acea parte a lucrării în care se narează evenimentele petrecute în capitala sultanilor exact în vremea șederii lui Dimitrie Cantemir la Constantinopol, ceea ce pledează pentru apartenența cantemiriană a operei ca atare. De pildă, afirmă Gh. Bogaci, domnia lui Soliman al III-lea este descrisă cu preciziile unui martor ocular.

Astfel, Soliman al III-lea „...era om mare de trup, cu ochii și sprincenele negre, fața salbădă și părul negru, amestecat cu cărunlu. Și era om de 45 ani. Și la năravuri și shimele lui cam gros și nu foarte știut la ale împărăției și ale oștirea”.

Se dau apoi date exacte privind incendiul de la Constantinopol din anul 1692, cînd „...atîta să aprinsă un foc în Țarigrad, cît în puțină vreme mai mult de 4 mii de case și 1 200 de prăvălii se făcuseră cenușă...”, din care cauză sultanul n-a putut sărbători nașterea feciorilor săi gemeni — Ibrahim și Selim — printr-o iluminatie specială numită în text „dunaimaoa”, denumire turcească, aparținînd incontestabil unui om care cunoaștea bine limba turcă.

Descrierea domniei sultanului Ahmet al III-lea conține de asemenea, unele date concludente sub raportul paternității cantemiriene a textului în cauză, precizîndu-se faptul că sultanul preschimba vizirii, acorda ajutor dușmanilor rușilor și încălcînd jurămîntul dat a declarat război rușilor.

La argumentele mai sus invocate, Gh. Bogaci mai adăogă și constatarea că textul cercetat prezintă aceleași greșeli de cronologie și de geografie ca și *Creșterea și descreșterea curții aliosmănești*.

Însă argumentul hotărîtor pentru Gh. Bogaci îl constituie anexa lucrării, cuprinzînd portretele sultanilor.

Astfel, spre deosebire de portretele, de altfel singurele publicate, din ediția engleză a *Istoriei Imperiului Otoman*, care sînt gravate, portretele din foaia anexă la lucrarea descoperită în Biblioteca științifică din Irkutsk sînt lucrate în peniță și acuarelă. Cu alte cuvinte, ele reprezintă portretele originale achiziționate de Dimitrie Cantemir încă în timpul șederii sale la Constantinopol, după cum rezultă dintr-o scrisoare a învățatului principe din anul 1714, în care el afirmă că le-a procurat „cu bani buni și multă sîrguință”.

Nu putem intra în amănunte privind întreaga problematică a paternității cantemiriene a acestei lucrări aflată în traducere românească, deoarece un astfel de studiu este prematur, neavînd în față textul propriu-zis al operei în discuție, mai ales că și Gh. Bogaci își pune numeroase întrebări, la care nu va putea răspunde decît în urma unei analize istorice și lingvistice aprofundate a textului respectiv.

Vom semnală însă importanța acestei lucrări sub raportul datării cît mai exacte a perioadei de redactare și definitivare a textului *Istoriei Imperiului otoman*.

² I. Minea, *Cînd a redactat Dimitrie Cantemir „Istoria pentru creșterea și descreșterea curții aliosmănești”*?, în „Cercetări istorice”, Iași, II—III, 1926—1927, nr. 1, p. 255—256.

Astfel, Ilie Minea a susținut că Dimitrie Cantemir, la data plecării în exilul ruses, „...avea lucrarea gata”, ea fiind terminată „...în ultimul an al războiului trecut, înainte de a pleca trupele de la Zenta”². Aflat, apoi în Rusia, principele învățat și-a revizuit opera. Din acest punct de vedere considerăm că textul nou descoperit confirmă ideea istoricului Ilie Minea, care a considerat că inițial Dimitrie Cantemir a scris *Istoria Imperiului otoman* post 11 septembrie 1697, afirmând că „în ultimul an al războiului trecut” — așa cum afirmase însuși D. Cantemir — nu poate fi decît anul 1698, deoarece ultimul război la care se referă principele Cantemir este cel de la Zenta, și care a luat sfîrșit la 11 septembrie 1697. Se știe că anul 1698 a fost vremea pregătirii păcii, în care sens delegații turci discutau cu imperialii la 22 iulie 1698³.

Ilie Minea combate ideea lui P. P. Panaitescu precum că Dimitrie Cantemir a scris *Istoria Imperiului otoman* în timpul șederii sale în Rusia⁴. În schimb, considerăm că Dimitrie Cantemir, avînd lucrarea gata, și-a revizuit-o în Rusia, însă „înainte de a trăi în anturajul imediat al țarului”⁵. Se știe că în această perioadă principele învățat a fost antrenat în elaborarea și apoi publicarea celeilalte lucrări importante consacrată istoriei societății otomane și anume *Sistema religiei mahomedane*⁶.

Istoricul ieșean, comentînd evenimentele legate de activitatea științifică a lui Dimitrie Cantemir din anii exilului voit în Rusia, se întreba, de ce învățatul principe renunțase temporar la tipărirea operei sale *Creșterea și descreșterea curții aliosmănești* și publică *Sistema religiei mahomedane*⁷. Poate că, în contextul oferit de descoperirea unei opere inedite a lui Dimitrie Cantemir, ar fi cazul să se răspundă la întrebarea istoricului ieșean. Astfel, putem presupune, ca o ipoteză de lucru, că nu este exclusă posibilitatea ca Dimitrie Cantemir, avînd gata pentru tipar o istorie — am spune — *Reșter scripta* a sultanilor turci, de la primul sultan și pînă la cel aflat în domnie, să fi preferat publicarea acesteia în primul rînd, trimițînd-o ca atare unor cercuri științifice interesate. De altfel, demn de semnalat, din punctul nostru de vedere, este faptul că titlul latinesc al celei de a doua lucrări importante a lui Dimitrie Cantemir despre otomani este: *Sistema de religione et statu imperii turciei*, și corespunde cu titlul manuscrisului recent descoperit *Chipurile împăraților turcești* și nu *otomani*, ca în titlul lucrării consacrate istoriei acestui imperiu. Ar exista deci o legătură între aceste două lucrări, una cerută insistent de Petru I, tradusă în limba rusă și tipărită la S. Petersburg în 1722, dar curînd interzisă în Rusia, alta în manuscris, trimisă probabil pentru publicare, dar care n-a văzut lumina tiparului.

Asupra împrejurărilor care ar constitui istoria nescrisă a soartei acestui manuscris deocamdată nu se poate afirma nimic concret. Supozițiile și prezumțiile nu vor face decît să complice cercetarea viitoare. Și totuși activitatea desfășurată de Dimitrie Cantemir în timpul exilului său voit în Rusia nu l-a împiedicat să se ocupe efectiv de știință.

Nu este de mirare deci că în cartea sa publicată la S. Petersburg Dimitrie Cantemir, amintînd despre școlile musulmane, scria textual: „Despre numărul academiilor ce se găsesc la Constantinopole, Adrianopole, Brusa, Elcail, Babilon, Alep și alte orașe asiatice și europene. ocîrmuite de sceptrul turc, intenționez să vorbesc în cartea despre ocîrmuirea politică otomană”⁸. Este clară aluzia la opera sa privind stadiul politic al Imperiului otoman, care avea să-i aducă faima de învățat de talie europeană. Presupunem că tocmai această importantă operă istorică a principelui învățat era redactată în două ediții, dintre care cea „Pre scurt” a avut soarta manuscrisului netipărit, peregrinînd în Europa și Asia, ajungînd a fi salvat în rafturile

³ Ibidem, p. 256.

⁴ Vezi P. P. Panaitescu, in „Revue des études slaves”, VI, 1926, fasc. 3—4, p. 249 și nota 2.

⁵ I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, p. 63 și urm.

⁶ Vezi amănunte la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925.

⁷ I. Minea, op. cit., in „Cercetări istorice”, II—III, 1926—1927, nr. 1, p. 256.

⁸ D. Cantemir, *Kniga sistema ili sostojanie muhamedanskoj religii*, S. Petersburg, 1722, p. 347, citat după Șt. Ciobanu, op. cit., p. 412.

Bibliotecii științifice din orașul siberian Irkutsk. Actualmente această importantă lucrare este redată științei prin intermediul cercetătorului Gheorghe Bogaci, fost asistent la catedra de Slavistică de la Universitatea din Iași, filolog și lingvist consacrat, elev al savanților Ilie Bărbulescu, Iorgu Iordan și Ilie Minea.

SUR UN OUVRAGE INÉDIT ATTRIBUÉ A DIMITRIE CANTEMIR

R é s u m é

Basé sur une information obtenue de Gh. Bogaci, nous présentons un ouvrage manuscrit de la Bibliothèque Scientifique d'Irkutsk (U.R.S.S.) contenant l'histoire abrégée des sultans turcs de 1302 à 1710. Gh. Bogaci attribue cet ouvrage à Dimitrie Cantemir, Prince de la Moldavie.

En même temps nous mettons en évidence le fait que cet ouvrage de Cantemir est une preuve que, au moment de son exil voulu en Russie, le savant avait déjà terminé son oeuvre „Histoire de l'Empire ottoman“. Selon toutes les probabilités, D. Cantemir en avait deux rédactions de son oeuvre : une, abrégée, prête à la faire imprimer dans la période ultérieure à l'année 1710, mais qui n'a pas été imprimée, et une autre, développée, qui a été imprimée, en anglais, seulement en 1734.

L'ouvrage inédit, se trouvant en manuscrit à la Bibliothèque Scientifique d'Irkutsk, est intitulé „Les figures des empereurs turcs et leur histoire abrégée, comment ils ont suivi l'un à l'autre du premier jusqu'à celui qui est maintenant au trône“ et il est illustré de 27 portraits originaux, en lavis ou en aquarelle, acquis par D. Cantemir lors de son séjour à Constantinople.